DOI: https://doi.org/10.59849/2957-3882.2024.1.104
UOT: 327

XX ƏSRİN SONUNDA VƏ XXI ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ABŞ-ÇXR SİYASİ MÜNASİBƏTLƏRİNİN İNKİŞAFINA TƏSİR GÖSTƏRƏN AMİLLƏR

Xəyyam İSMAYILZADƏ*

Açar sözlər: *ABŞ, ÇXR, Koreya Xalq Demokratik Respublikası, Koreya Respublikası, Tayvan, Cənubi Çin dənizi, siyasi əlaqələr, birgə bəyanat, nüvə proqramı, rəqabət*

XÜLASƏ

ABŞ-Çin münasibətləri müasir dünya siyasətinin ən aktual və qlobal xarakterli mövzularından biridir. XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində ikitərəfli əlaqələrin dünya siyasətindəki rolu daha çox əhəmiyyət kəsb etməyə başladı və bununla da müasir tendensiyalardan birinə çevrildi.

Soyuq müharibə bitdikdən və sosialist dövlətlər tənəzzülə uğradıqdan sonra yaranan yeni dünya nizamında dünya iqtisadiyyatına və siyasətinə birbaşa təsir göstərən iki dövlət arasında rəqabət və əməkdaşlıq çərçivəsində münasibətlər dinamik surətdə inkişaf etdi.

ABŞ və Çin arasında siyasi əlaqələrdən danışarkən Tayvan, Şimali Koreya, nüvə məsələsi, super güc olmaq uğrunda rəqabət və s. məsələləri qeyd etməmək mümkün deyil. Belə ki, bu məsələlər ABŞ və Çin arasında daima problemlər yaradır. ABŞ-ın məqsədi, xüsusən Şimali Koreyada nüvə problemini aradan qaldırmaq və Tayvan rejiminin dəstəklənməsinə çalışmaqdır. Çin ənənəvi olaraq həm Tayvan, həm də Şimali Koreya məsələlərini ABŞ-la münasibətlərin müsbət inkişafına əsas maneə hesab edir. Məhz bu iki faktor zaman-zaman iki dövlət arasında problemlər yaratmasına baxmayaraq, faydalı əməkdaşlıq qurmağa və qarşılıqlı qazanc əldə etməyə səbəb olan amillərdən biridir.

Məqalədə soyuq müharibə bitdikdən sonra, xüsusilə, XX əsrin sonuna yaxın və XXI əsrin əvvəllərində dünya sistemində baş verən geosiyasi dəyişikliklər fonunda ABŞ-ÇXR arasında bütün əlaqələrin, başlıca olaraq siyasi əlaqələrin inkişafında bir çox dövlətlərin rolu haqqında da geniş məlumat verilir. Eyni zamanda, ikitərəfli münasibətlərin formalaşması və dinamik inkişafında Şimali Koreya və Tayvan amilinin xüsusi çəkisi ətraflı tədqiq olunur.

XX əsrin sonu və XXI əsrin başlanğıcında ABŞ-Çin münasibətlərində yeni dövrə qədəm qoyuldu. Bu müddət ərzində dünyada baş verən bir sıra siyasi-iqtisadi, sosial hadisələr - soyuq müharibənin bitməsi, 2001-ci il sentyabrın 11-də ABŞ-da baş verən terror aktı, həmin ilin dekabrında Çinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması, 2008-ci il qlobal maliyyə böhranı hər iki dövlət arasında bütün istiqamətləri, xüsusilə, siyasi, hərbi-təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığı daha da genişləndirdi. Amma hələ də Tayvan və Şimali Koreya məsələlərində qarşıdurmalar mövcuddur.

18 avqust 1980-ci ildə Den Syaopin Pekində ÇKP Siyasi Bürosunun iclasında "Partiya və dövlət rəhbərliyi sisteminin islahatı haqqında" çıxışı ilə Çində siyasi islahatlara start verdi. O, Çin konstitusiyasına sistemli şəkildə yenidən baxılmasına çağırmış, bürokratiyanı, hakimiyyətin mərkəzləşdirilməsini və patriarxiyanı tənqid edərək, eyni zamanda Çində rəhbər vəzifələr üçün müddət məhdudiyyətlərini və "demokratik mərkəziyyətçilik" və "kollektiv liderliyi" müdafiə etmişdi. 1982-ci ilin dekabrında "1982 Konstitusiyası" kimi tanınan Çinin dördüncü və hazırkı Konstitusiyası 5-ci Ümumçin Xalq Nümayəndələri Konqresi tərəfindən qəbul edilmişdi.

* *Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru. Bakı Dövlət Universiteti, Beynəlxalq münasibətlər kafedrası.*
E-mail: ekonika22@yahoo.com

1986-cı ilin birinci yarısında Den Syaopin dəfələrlə siyasi islahatların canlandırılmasını tələb etmişdi, çünki sonrakı iqtisadi islahatlara korrupsiya və iqtisadi bərabərsizliyin artması tendensiyası ilə orijinal siyasi sistem mane olurdu. 1986-cı ilin sentyabrında siyasi islahatların məqsədəuyğunluğunu öyrənmək üçün beş nəfərdən ibarət komitə yaradıldı. Üzvlər sırasına Zhao Ziyang, Hu Qili, Tian Jiyun, Bo Yibo və Peng Chong daxil idi. Denin niyyəti inzibati səmərəliliyə nail olmaq, partiya və hökumətin ayrı-ayrı vəzifələrinin məsuliyyətini daha da artırmaq və bürokratiyanı aradan qaldırmaq idi. O, qanunun aliliyi və demokratiya baxımından danışsa da, Denq təkpartiyalı sistem daxilində islahatların sərhədlərini müəyyənləşdirdi və Qərb tipli konstitusionalizmin həyata keçirilməsinə qarşı çıxdı.

Digər tərəfdən, Den Syaopinin islahatları xalq səviyyəsində Çinin həyat standartları və şəxsi azadlıqlarla bağlı gözləntilərini artırdı (Kissinger, 2012, s. 207). Həmçinin, Çin rəhbərliyi Çinin siyasi və ideoloji mövqeyi ilə bağlı getdikcə daha çox bölünməyə başlamışdı. Şimal qonşuları olan Sovet İttifaqında Qorbaçovun apardığı islahatlar müzakirələri daha da qızışdırdı. Bəziləri üçün bu Xruşşovun Stalinin qılıncını atdığı kimi, Çin üçün də aşkarlıq və yenidənqurma kimi təhlükəli təxribatlar mənasına gəlirdi. Lakin bir çox gənc tələbələr və partiya üzvlərinə görə bu, Çin üçün mümkün bir model ola bilərdi (Kissinger, 2012, s. 209).

8 aprel 1989-cu ildə Kommunist Partiyasının keçmiş baş katibi Hu Yaobanq vəfat etdi. 1976-cı ildə Çjou Enlayın ölümündə olduğu kimi, siyasi etirazlar üçün fürsət yarandı. Hunun pərəstişkarları Tiananmen meydanında Xalq Qəhrəmanlarının abidəsi önünə əklillər qoyur, elegiyalar oxuyurdular. Bir çoxları Baş katibin siyasi liberallaşmaya sadiqliyindən danışırdı. Bu arada Pekində və digər şəhərlərdə tələbələr korrupsiyaya, inflyasiyaya, mətbuat məhdudiyyətlərinə, universitet şəraitinə və partiya ağsaqqallarının pərdə arxasında idarə olunmasına qarşı səslərini ucaldırdılar. Təkcə Pekində müxtəlif tələbə qrupları tərəfindən 7 fərqli tələb səsləndirildi və tələbləri hökumət tərəfindən yerinə yetirilənə qədər nümayişlərini davam etdirəcəklərini bildirdilər. Lakin nümayiş kimi başlayan Tiananmen etirazları meydanının işğalına və hökumətin nüfuzuna meydan oxumağa çevrildi (Kissinger, 2012, s. 212).

İyun ayında etirazlar ölkənin 341 şəhərinə yayıldı. Bir çox yerlərdə etirazçılar paytaxtda qatarları, məktəbləri ələ keçirib, magistral yolları bağladılar. Nümayişlərin mərkəzinə çevrilən Tiananmen meydanında aclıq aksiyasına başlayan tələbələr həm yerli, həm də beynəlxalq müşahidəçilərin diqqətini çəkirdilər. Nümayişlərin başlamasından 7 həftə sonra Çin hökuməti iyunun 4-də hadisələri yatırtdı. Siyasi Büro orduya Tiananmen meydanını təmizləməyi əmr etdi.

Gözlənildiyi kimi, "1989-cu ildə Tiananmen meydanında baş verən və minlərlə insanın qətli ilə başa çatan hadisələrin beynəlxalq mediada işıqlandırılması Çinin digər ölkələrlə, xüsusən də Qərblə münasibətlərinə böyük zərbə vurdu" (Pekcan, 2019, s. 216).

ABŞ Çinlə hərbi əməkdaşlığı, hərbi texnika və avadanlıqlarının satışını dayandırdı, Dünya Bankından və digər beynəlxalq maliyyə institutlarından ÇXR-ə yeni kredit tranşlarının ayrılmasına qarşı olduğunu açıqladı. Təəccüblü deyil ki, Amerika sanksiyalar vasitəsilə Avropa Birliyinin, Yaponiyanın, Avstraliyanın Yeni Zelandiya və dünyanın digər hökumətlərinin addımları ilə oxşar addımlar atdı (Kissinger, 2012, s. 219).

Əslində, əvvəlki onillikdə faktiki müttəfiq kimi çıxış edən ABŞ və Çin hökumətləri hər iki tərəfin yüksək səviyyəli təmaslarının olmadığı halda narazılıq və qarşılıqlı ittihamlarla ayrılırdılar. Məhz bu məqamda Buş bərpası mümkün olmayan fasilədən qaçmaq üçün Denlə uzunmüddətli münasibətə əl atdı. Bu kontekstdə o, iyunun 21-də Denə uzun və şəxsi məktub yazdı. Den Buşun məktubuna ertəsi gün cavab verdi və Amerika nümayəndəsinin Pekinə gəlişini xoş qarşıladığını bildirdi. Bu yolla iyulun 1-də Tiananmen meydanında baş verən zorakılıqdan üç həftə sonra Buş milli təhlükəsizlik müşaviri Brent Skoukroft və dövlət katibinin müavini Lourens İqlburqeri gizli şəkildə Pekinə göndərdi. Keçirilən görüşdə Den Buşu tərifləyərək onun dostluq bəyanatlarına cavab vermiş, lakin o, münasibətlərdəki gərginliyin səbəbini Amerikanın üstünə atmışdır (Kissinger, 2012, s. 228).

Hadisələrdən sonra Den Syaopin prezident Buşa sövdələşmə istəyini və güclü ölkə kimi ABŞ-ın ilk addımı atmalı olduğunu bildirdi. Çin-ABŞ münasibətlərində bu ziddiyyətlər yaşanarkən, 1990-cı ilin yazında Şərqi Almaniya, Çexoslovakiya və Rumınıyada kommunist hökumətləri süqut etdi.

Amerika 1954-cü ildə Cənub-Şərqi Asiya Əməkdaşlıq Təşkilatının yaradılmasına rəhbərlik etmişdi. Sözügedən təşkilatın məqsədi regionu kommunist təhlükəsinə qarşı birləşdirmək idi. Amerika Tayvan lideri Çanqay Şek ilə qarşılıqlı müdafiə sazişi imzaladı. Çin Xalq Respublikası bunu öz milli təhlükəsizliyinə təhdid kimi qiymətləndirdi və 1954-cü ilin sentyabrında Cinmen adasını bombaladı. Daha sonra bombardmanı Mazu və Daçen adalarına qədər genişləndirdi (history.state.gov). Beləliklə, 1954-cü ilin sentyabrında Koreya müharibəsindən dərhal sonra Tayvandakı millətçi hökumətin ərazi suları daxilində olan Quemoy adasının bombalanması ilə "Sentyabr böhranı" olaraq da bilinən Birinci Tayvan Boğazı böhranı başladı.

İkinci Tayvan Böhranı 23 avqust 1958-1959-cu il tarixləri arasında Çinin Tayvana aid olan Quemoy və Matsu adalarını bombalaması ilə yaşandı. Üstəlik, bu iki adanın prezident Eyzenhauer Çan Kay Şidən daha əvvəl boşaldılmasını istəmişdi, lakin bu cəhdində uğursuz olmuşdu.

1996-cı ildə ÇXR Tayvan yaxınlığında hərbi təlimlər keçirməyə başladı və adanın üzərindən bir neçə ballistik raket buraxdı. Prezident Klintonun rəhbərliyi altında Birləşmiş Ştatlar bölgəyə iki təyyarədaşıyıcı döyüş gəmiləri göndərərək onları Tayvan boğazına göndərdi. Gəmilərin hərəkətini izləyə bilməyən və yəqin ki, münaqişəni qızışdırmaq istəməyən ÇXR geri çəkildi. 1996-cı ildə Tayvan boğazında baş verən böhran üzə çıxardı ki, Çin Xalq Respublikası ilə Tayvan arasında mövcud gərginlik Şərqi Asiyanın sabitliyinə böyük təhlükədir. Əslində, Çin Xalq Respublikasının hazırladığı "50 illik Çin Xarici Siyasəti" kitabına görə, "Çin-ABŞ münasibətləri arasında ən böyük fikir ayrılığı və maneə Tayvan məsələsidir. 1997-ci ildə ABŞ hökuməti ardıcıl olaraq Tayvan hökuməti ilə dolayı rəsmi əlaqələrə malik idi.

Vəziyyət mürəkkəb olsa da, əksər müşahidəçilər gərginliyin açıq müharibəyə çevrilməməsi üçün kifayət qədər anlaşma və razılaşmaların olduğuna inanırlar. Prezident seçildikdən sonra Corc Buş Tayvana silah satışını artırdı. Buşun Çinə qarşı düşmənçilik mövqeyi 11 sentyabr terror aktlarından sonra qəfil dəyişdi və Tayvana qarşı dostluq münasibəti zəiflədi. Tezliklə o, Çini terrorizmlə mübarizədə strateji tərəfdaş adlandırdı və Tayvanla müqavilələri təxirə saldı.

Tayvan qeyri-sabit bir problem olaraq qalsa da, nəzarət altında idi. Bəzən ABŞ Çin Respublikasının prezidenti Çen Şuybyanın müstəqillik tərəfdarı olan təxribatçı ritorikasına görə qınayırdı. Bununla belə, 2005-ci ildə ÇXR Tayvanın rəsmi müstəqilliyini elan edəcəyi təqdirdə ÇXR-in "qeyri-dinc vasitələrə" əl atmağa hazır olacağını bildirən Ayrılıq Əleyhinə Qanunu qəbul etdi. ÇXR-in bir çox tənqidçiləri, məsələn, Mavi Komanda, ÇXR-in ABŞ-ın İraqdakı müharibəsindən istifadə edərək Çin Respublikası ərazisində öz iddialarını irəli sürməyə çalışdığını iddia edir. 12 yanvar 2008-ci ildə Tayvanda qanunverici orqanlara seçkilər keçirildi. Nəticələr Homindan və Pan-Mavi Koalisiyası qanunverici orqanda mütləq əksəriyyəti (113 yerdən 86-sı) qazandı və prezident Çen Şuybyanın Demokratik Tərəqqi Partiyası ağır məğlubiyyətə uğradı. 22 mart 2008-ci ildə Çin Respublikasının 12-ci prezident seçkiləri keçirildi. Homindan namizədi Ma Ying-jeou 58% səslə qalib gəldi və 8 illik Demokratik Tərəqqi Partiyasının (DPP) rəhbərliyinə son qoydu. 2008-ci il qanunvericilik seçkiləri ilə yanaşı, Manın böyük qələbəsi Tayvanda Homindan partiyasını yenidən hakimiyyətə gətirdi. Bu yeni siyasi vəziyyət Tayvan Boğazının hər iki tərəfi arasında gərginliyin azalmasına və boğazlararası əlaqələrin artmasına səbəb oldu, müstəqillik və ya müharibə elan edilməsini mümkünsüz etdi.

Donald Tramp 2016-cı il prezident seçkilərində qalib gələndə Tayvan məsələsi ilə bağlı mübahisə daha da gücləndi. Prezident Tramp 1979-cu ildə Cimmi Karterdən sonra prezident Tsai İnq-Vendən telefon zəngi almaq qərarına gəldikdən sonra Tayvanla hər hansı rəsmi siyasi və ya diplomatik təmasda olan ilk ABŞ prezidenti oldu. Tramp ABŞ-ın Tayvandakı Taypey-Amerika İnstitutundakı de-fakto səfirliyinin vəzifələrini genişləndirdi - daha çox təhlükəsizlik işçisi əlavə edərək, Tsai İnq-Ven və konqresmenlərin bir-birinin ölkələrinə/regionlarına artan qeyri-diplomatik səfərlərinə nəzarət etdi. Bundan əlavə, Amerika döyüş gəmilərinin Tayvan boğazını keçdiyi və Çinin materik hissəsinin onun suverenliyinə birbaşa təhdid hesab etdiyi Tayvanla hərbi təlimləri artmışdı.

6 oktyabr 2021-ci il tarixində İsveçrənin Sürix şəhərində ABŞ-ın milli təhlükəsizlik müşaviri Ceyk Sullivan və yüksək səviyyəli Çin diplomatı Yang Jiechi arasında yüksək səviyyəli görüşdə Çin-Amerika münasibətlərinin bir sıra mübahisəli aspektləri, o cümlədən Tayvan məsələsi ilə bağlı müzakirələr aparıldı. Bu məsələlərdə iki xalq arasında davamlı fikir ayrılıqlarına baxmayaraq, hər iki tərəf əməkdaşlığı "ədalətli və dinc rəqabət ruhunda" davam etdirməyə razılaşdı. 21 oktyabr 2021-ci ildə Prezident Bayden Çin hücum edərsə, ABŞ-ın Tayvanı müdafiə edəcəyini söylədi, baxmayaraq ki, Ağ Ev daha sonra adaya münasibətdə siyasətdə heç bir dəyişiklik olmadığını söylədi (www.reuters.com).

ABŞ və Çin arasında siyasi əlaqələrdən danışarkən Şimali Koreyanı qeyd etməmək mümkün deyil. Şimali Koreya ABŞ və Çin üçün böyük bir problem kimi görünür. Şimali Koreyanın probleminin öhdəsindən gəlmək üçün ABŞ-Çin əməkdaşlığı tez-tez Vaşinqton və Pekin arasında konstruktiv əlaqə nümunəsi kimi göstərilir. Buna baxmayaraq, Şimali Koreyanın ABŞ və Çin arasında ixtilaf və hətta münaqişə yaratma potensialı var.

ABŞ və Çin Şimali Koreya ilə bağlı ümumi maraqları bölüşsələr də, onların siyasət prioritetləri və başlıca məqsədləri tamamilə fərqlidir. Birləşmiş Ştatlar üçün əsas narahatlıq nüvə problemidir və başlıca məqsəd Pxenyan rejiminin sona çatmasıdır. Buna görə də Prezident Corc Buşun administrasiyası qətiyyətlə bildirib ki, məqsədi Şimali Koreyanın nüvə proqramını tam, yoxlanıla bilən və geriyə dönməz şəkildə ləğv etməkdir. Digər tərəfdən, Çin üçün yüksək prioritet Koreya yarımadasında sülh və sabitliyin qorunması, başlıca məqsədi isə "daha mehriban, daha mülayim, daha islahat düşüncəli Şimali Koreyadır" (Scobell, 2004, s.16). Beləliklə, ən azı son beş il ərzində Pekin Şimali Koreyanı iqtisadi islahatlara getməyə, daha mülayim xarici və təhlükəsizlik siyasəti yürütməyə güclü şəkildə təşviq etdi. Bir sözlə, Birləşmiş Ştatlar "oyunun sonuna" yaxınlaşan Şimali Koreyaya, Çin isə Koreya yarımadasında "oyunun ortasında" olan qonşuya üstünlük verir.

Bu gün Şimali Koreyanı necə dəyərləndirmək olar? Görünən budur ki, ölkə hazırda - yenidən qurulma dövründə addımlayır. Bəzi analitiklər Şimali Koreyanın islahatlarını ürəkdən davam etdirməyə qərar verdiyini iddia etsələr də, bu, açıq-aşkar görünmür. Çində və başqa yerlərdə bir çox analitik Pxenyanın ciddi şəkildə iqtisadi islahatlar aparmağa qərar verdiyini iddia edir. 2006-cı ilin martında çinli analitiklərin əksəriyyəti vurğuladı ki, Kim Çen İr nəhayət Şimali Koreyada iqtisadi islahatların aparılmasının zəruriliyinə tam əmin olmuşdur.

Şübhəsiz ki, qiymətlər (və maaşlar) artmış və özəl bazarların fəaliyyətinə icazə verilmişdir. Təbii ki, xüsusi iqtisadi zonalar yaradılmışdı. Lakin bazarlara dözümlülük göstərilmiş və mərkəzi planlaşdırma strukturu isə ləğv edilmirdi. Pxenyan bu bazarları təşviq etmək əvəzinə, onlara xüsusi tədbir kimi icazə verdi, çünki İctimai Paylama Sistemi (PDS) əhalini ərzaq və digər mallarla təmin edə bilmirdi (Scobell, 2004, s.37). Əslində, 2005-ci ilin sonlarında rejim PDS-i yenidən formalaşdırmağa cəhd etdi. Bundan əlavə, ərzaq bir qədər zənginləşsə də, azad bazarlarda mövcud tələbatı ödəyə bilmir və əhəmiyyətli inflyasiya müşahidə olunurdu.

Birləşmiş Ştatlar və Çin Koreya yarımadasında sülh, sabitlik və nüvəsizləşdirmə axtarışında ortaq maraqlara malikdir, lakin bu məqsədləri həyata keçirərkən fərqli prioritetlərə istinad edirlər. 1990-cı illərdən başlayaraq, Altıtərəfli Danışıqların qurulması və Şimali Koreyanın 2006-cı ildə keçirdiyi ilk nüvə sınağına necə reaksiya veriləcəyi kimi məsələlərdə Çin-ABŞ əməkdaşlığının səviyyəsi yüksəlir. Çin Şimali Koreya ilə münasibətlərinin strateji dəyərini vurğuladı və Şimali Koreyanın nüvəsizləşdirilməsi məsələsini ABŞ ilə əlaqələndirməyi ikinci dərəcəli prioritet kimi qoydu. Başqa sözlə, ABŞ-ın hətta rejim dəyişikliyi bahasına da olsa, Şimali Koreyanın nüvəsizləşdirilməsini əsas prioritet kimi vurğulamasından fərqli olaraq, sabitlik Çin üçün nüvəsizləşdirmədən üstündür. Bu fərq 2010-cu ildə Cheonan və Yeonpyeong hadisələrindən sonra xüsusilə aydınlaşan Şimali Koreyaya münasibətdə iki ölkə arasında uyğunsuzluğu ortaya qoyur.

2011-ci ilin yanvarında ABŞ-Çin birgə bəyanatı iki ölkənin Koreya yarımadasına yanaşmalarında həm ümumi cəhətləri, həm də məhdudiyyətləri göstərdi. Bəyanat, "səmimi və konstruktiv Koreyalararası dialoqa" çağırmaqla, sabit Koreyalararası münasibətləri təşviq etməkdə ortaq marağı təsdiqləyir. O, həmçinin zənginləşdirilmiş uranı yarımadanın nüvəsizləşdirilməsində ümumi marağı

vurğulayaraq, yenilənmiş Altıtərəfli Danışıqlarının gündəmində olması lazım olan bir maddə kimi tanıyır (Scott, s.20).

Bununla belə, birgə bəyanat BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1718 və ya 1874 saylı qətnamələrini açıq şəkildə qeyd etməyərək, Şimali Koreyaya necə yanaşmaq barədə Çin-ABŞ razılaşmasının məhdudiyyətlərini və ya silahların ötürülməsinin qarşısını almağa yönəlmiş nüvə silahlarının yayılmasına qarşı mübarizə və ixraca nəzarət səylərinin gücləndirilməsi ehtiyacını da ifşa edir. Bu, əhəmiyyətli bir nöqsandır, çünki Şimali Koreyanın davranışına təsir etmək üçün iqtisadi dövlət idarəçiliyi alətlərinin necə tətbiq olunacağına dair fərqli fikirləri kəskin şəkildə aşkara çıxır. Bəyanatda, həmçinin Koreya yarımadasında gərginliyi artıran "son hadisələrin" məsuliyyəti açıq şəkildə qeyd edilməmişdir. Koreya yarımadasındakı gərginliyin aradan qaldırılmasında BMT-nin əlavə rolu ilə bağlı razılığa heç bir işarə yoxdur. Bəyanatda Altıtərəfli Danışıqlara qayıtmağa imkan verəcək "zəruri addımlar" açıq şəkildə müəyyən edilmir və dolayısı ilə Koreya yarımadasının nüvəsizləşdirilməsinə dair ümumi məqsədə nail olmaq üçün əlverişli prosesin mövcud olmadığı vurğulanır.

Birləşmiş Ştatlar iqtisadi sanksiyalar tətbiq etsə və Şimali Koreya ilə dialoqu təxirə salsa da, Şimali Koreyanın bu dövrdə iqtisadi islahatlara doğru heç bir mühüm addım atmamasına baxmayaraq, 2010-cu ildə Çinin Şimali Koreya ilə ticarət əlaqələri ikirəqəmli səviyyədə inkişaf etməyə davam etdi. Kim Çen İrin 2011-ci ilin mayında Çinə səfərindən sonra, son on səkkiz ayda Çinin yeni böyük investisiya layihələri üçün iki təməlqoyma mərasimi keçirildi - biri Dandong-Sinuiju sərhəd keçidi yaxınlığındakı Yalu çayındakı adada, digəri isə Rasonda Şimali Koreyanın şimal-şərq ucunda yerləşən zonada. Görünür, Çin iqtisadi əməkdaşlıqdan qısamüddətli sabitliyi qorumaq üçün bir vasitə kimi istifadə edir, eyni zamanda, potensial olaraq uzun müddət ərzində tədricən dəyişiklikləri təşviq edir. O, həmçinin Şimali Koreya ilə münasibətlərinə yarımadaya təsirini saxlamaq üçün bir vasitə kimi baxır.

Çin tez-tez Koreya yarımadasına Çin-ABŞ strateji münasibətlərinin obyektivindən baxır. Məsələn, Çin yanvar ayında ABŞ-la yaydığı birgə bəyanatda Şimali Koreyanın "zənginləşdirilmiş uran" proqramının birbaşa qeyd olunmasına icazə versə də, məsələnin BMT Təhlükəsizlik Şurasında müzakirəyə çıxarılmasına qarşı çıxdı və Cənubi Koreyanın hətta etiraf etmək səylərini rədd etdi.

Çinin Şimali Koreyanı müdafiə etməsi Vaşinqtonda artan qıcığa səbəb olmuşdur. ABŞ siyasətçiləri nöqteyi-nəzərindən, Çin Şimali Koreyanın hərəkətlərinə göz yumub və Kim Çen İr rejiminə açıq-aşkar cəzasızlıqla təxribat törətməyə icazə verib. Vaşinqtonun Çinin Şimali Koreya ilə münasibətdə "sakitlik və təmkin" israrından artan məyusluğu prezident Obamanın Torontoda keçirilən G20 Sammitində "Təmkinlik və ardıcıl problemlərə qəsdən göz yummaq arasında fərq var" deməsi ilə açıq şəkildə əks olundu (Scott, s.21). Bu hiss Çinin Şimali Koreyanın qeyri-mütənasib hərəkətləri ilə bağlı heç bir qeyri-müəyyənliyin olmadığı Yeonpyeong adasını atəşə tutmasına cavabından sonra daha da güclənmişdir.

Koreya məsələlərində ABŞ və Çin arasında potensial qarşıdurmanın dərin mənbəyi, iki ölkənin yarımadanın son vəziyyəti ilə bağlı fərqli baxışlarının olmasıdır. Çinin siyasi tarazlıqdakı dəyişikliklərlə bağlı narahatlığı (yəni Koreyanın birləşməsinə səbəb ola biləcək hər şey) gələcək Çin-ABŞ əməkdaşlığının perspektivlərinə maneə törədir və hətta yarımadada baş verən hadisələrlə Çin-ABŞ münaqişəsi perspektivini artırır. Hər şeydən əvvəl, Çinin daxili qeyri-sabitliyin vahid Koreyaya gətirib çıxara biləcəyi qorxusu, Şimali Koreyanın artan zəifliyi və qeyri-sabitliyi qarşısında status-kvonu möhkəmləndirməyə cəhd göstərməsinə səbəb oldu. O, həmçinin qeyri-sabitliyin qarşısının alınmasında və Koreya yarımadasının nüvəsizləşdirilməsinin təşviqində ümumi maraqlara baxmayaraq, Çin hökumətinin ABŞ və digərləri ilə əməkdaşlıq etməsinə mane oldu.

Ən pis ssenari Şimali Koreyadakı qeyri-sabitlik şəraitində potensial münaqişənin yumşaldılması zərurəti ətrafında cərəyan edir. Bütün tərəflərin yayılma təsirlərinə qarşı müvafiq reaksiyalarını əlaqələndirməkdə ümumi maraq olsa da, ABŞ və Çin hökumətləri bu məsələləri rəsmi kanallar vasitəsilə həll edə bilməyiblər. Nəticədə, Şimali Koreyada rejimin uğursuzluğu daxili vətəndaş qarşıdurmasında rəqabət aparan qüvvələrin xarici dəstək üçün müraciətlərinə və ya Şimalda hakimiyyət uğrunda rəqabətə səbəb ola bilər. Şimali Koreyada sistemin tam sıradan çıxması halında, Çin, ABŞ

və Cənubi Koreyanın sabitliyi bərpa etmək üçün necə müdaxilə edəcəyi bəlli deyil. Hər bir tərəfin müdaxilə qərarları eskalasiyanın sürətləndiricisi kimi çıxış edə bilərmi və ya hətta Şimali Koreyanın nüvə materiallarının təhlükəsiz qalmasını təmin etmək məqsədilə göndərilə bilən xüsusi əməliyyat qüvvələri arasında təsadüfi münaqişə ilə nəticələnə bilərmi?

2009-cu ilin iyununda ABŞ və Koreya Respublikasının Birgə Bəyanatına əsasən, ABŞ hökuməti Koreyanın yenidən birləşməsini dəstəkləyir: "Biz Alyans vasitəsilə Koreya yarımadasında bütün insanlar üçün daha yaxşı gələcək qurmağı, yarımadada davamlı sülhün bərqərar olmasını və dinc yolla birləşməyə aparmağı hədəfləyirik." Bu bəyanat Cənubi Koreyaya beynəlxalq məsuliyyətli oyunçu və Obama administrasiyası dövründə yaxın müttəfiq kimi sayılır. O, həmçinin, ABŞ-ın xarici siyasət strukturunda Şimali Koreyanın hazırkı formada dayanıqlı olduğuna və ya Şimali Koreya rejiminin ABŞ-ın Koreya yarımadasının nüvəsizləşdirilməsi məqsədinə nail olmaq üçün danışıqlar yolu tutmağa hazır olacağına dair getdikcə dərinləşən pessimizmi vurğulayır. Birgə bəyanat koreyalıları əmin edir ki, ABŞ və Cənubi Koreya hökumətləri Koreyanın yenidən birləşməsinin mümkünlüyü barədə razılığa gəldilər. Bununla belə, Pekinin Koreya yarımadasında son vəziyyətlə bağlı fərqli fikirdə olduğunu nəzərə alsaq, bu, Şimali Koreya ilə münasibətlərə və ya Çin ilə əməkdaşlığa mane ola bilərdi (Scott, s.22).

Nəticə

Qeyd edək ki, 2024-cü ilin aprel ayının 20-də ABŞ Konqresinin Nümayəndələr Palatasında Ukrayna, İsrail və Tayvana hərbi yardım göstərilməsi, habelə Çinə qarşı əlavə sanksiyaların tətbiqi ilə bağlı qanun layihələri qəbul olunmuşdur. Yardım paketinin həcmi 95 milyard dollar təşkil edir. Bura Ukrayna üçün 61 milyard dollar, İsrail üçün 26 milyard dollar, Tayvana isə təxminən 9 milyard dollar vəsait daxildir. Tayvana hərbi yardım paketinin ayrılması Çini qəzəbləndirməyə bilməz. O da öz növbəsində, Tayvana qarşı kompleks tədbirlərin (havada və quruda) həyata keçirilməsi üçün hərəkətə keçib. Bunun nəticəsi olaraq, Çin son zamanlar Tayvan boğazı boyunca mövqelərini gücləndirmişdir. Hazırda Çinin Tayvan yaxınlığında təxminən 420 min əsgəri var. Bu da ötən illə müqayisədə 4 min nəfər çoxdur. Tayvan ordusu isə 89 min əsgərdən ibarətdir.

Əlavə olaraq vurğulayaq ki, cari ilin yanvar ayının 27-də Çinin xarici işlər naziri Vanq Yi ABŞ prezidentinin köməkçisi Ceyk Sallivan ilə Banqkokda görüşmüşdür. Tərəflər görüş zamanı Yaxın Şərqdəki vəziyyət, Ukrayna böhranı, Tayvan seçkiləri və Cənubi Çin dənizi probleminə toxunmuşlar. "Tayvan məsələsi Çinin daxili işidir və Tayvandakı seçkilər Tayvanın Çinin bir hissəsi olması faktını dəyişdirə bilməz. Tayvan boğazında sülh və sabitliyə ən böyük risk "Tayvanın müstəqilliyi"dir, Çin - ABŞ münasibətləri üçün isə ən böyük çağırış isə "Tayvanın müstəqilliyi"dir",-deyə çinli nazir qeyd etmişdir. Ancaq ekspertlərin ümumi rəyinə görə, bu məsələ hələ uzun müddət ABŞ-Çin münasibətlərində ziddiyyətli məqam kimi xarakterizə olunacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

https://history.state.gov/milestones/1953-1960/taiwan-strait-crises

https://www.reuters.com/world/asia-pacific/biden-says-united-states-would-come-taiwans-defense-2021-10-22/

Kissinger, H., "On China", Penguin Books, London, 2012, s.406

Pekcan, C., "Çin Dış Politikası ve ABD ile İlişkiler", Dora Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Bursa 2019, s.190

Scobell, A., China and North Korea: From Allies-in-Arms to Allies at Arm's Length (Carlisle Barracks, PA: US Army War College Strategic Studies Institute, March 2004), səh.52

Scott A. S., Instability in North Korea and Its Impact on U.S.-China Realition səh. 165.

РЕЗЮМЕ

Хайям ИСМАИЛЗАДЕ

Факторы, влияющие на развитие политических отношений США и КНР в конце XX - начале XXI века

Ключевые слова: *США, КНР, КНДР, Республика Корея, Тайвань, Южно-Китайское море, политические отношения, совместное заявление, ядерная программа, конкуренция*

Отношения США и Китая являются одной из наиболее актуальных и глобальных тем современной мировой политики. В конце XX – начале XXI века роль двусторонних отношений в мировой политике стала приобретать все большее значение, в связи с чем данная тема стала одной из современных тенденций.

В новом мировом порядке, сложившемся после окончания «холодной войны» и распада социалистических государств, отношения между двумя государствами динамично развивались в рамках конкуренции и сотрудничества, что непосредственно влияло на мировую экономику и политику.

Когда речь идет о политических отношениях между Соединенными Штатами и Китаем, Тайванем, Северной Кореей, ядерной проблеме, конкуренции за звание сверхдержавы и т. д. невозможно не упомянуть эти вопросы. Таким образом, эти вопросы всегда вызывают проблемы между Соединенными Штатами и Китаем. Целью США, в частности, является устранение ядерной проблемы в Северной Корее и попытка поддержать тайваньский режим. Китай традиционно считал проблемы Тайваня и Северной Кореи главными препятствиями на пути позитивного развития отношений с США. Хотя эти два фактора иногда вызывают проблемы между двумя странами, они являются одним из факторов, ведущих к взаимовыгодному сотрудничеству и взаимной выгоде.

В статье представлена обширная информация о роли многих государств в развитии всех отношений, преимущественно политических, между США и Китайской Народной Республикой на фоне геополитических изменений в мировой системе после окончания Холодной войны, особенно в конце 20-го и начале 21-го века. При этом здесь детально изучен особый вес фактора Северной Кореи и Тайваня в становлении и динамичном развитии двусторонних отношений.

ABSTRACT

Khayyam ISMAYILZADEH

Factors Affecting the Development of US-PRC Political Relations at the End of the 20th Century and at the Beginning of the 21st Century

Keywords: *USA, PRC, Democratic People's Republic of Korea, Republic of Korea, Taiwan, South China Sea, political relations, joint statement, nuclear program, competition*

US-China relations are one of the most urgent and global topics of modern world politics. At the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, the role of bilateral relations in world politics began to gain more importance, and thus the topic became one of the modern trends.

In the new world order that emerged after the end of the Cold War and the collapse of the socialist states, relations between the two states developed dynamically within the framework of competition and cooperation, which directly affected the world economy and politics.

When talking about political relations between the United States and China, Taiwan, North Korea, the nuclear issue, competition to become a superpower, etc., it is impossible not to mention the issues. So, these issues always cause problems between the United States and China. The goal of the United States, in particular, is to eliminate the nuclear problem in North Korea and try to support the Taiwanese regime. China has traditionally considered both the Taiwan and North Korea issues to be the main obstacles to the positive development of relations with the United States. Even though these two factors sometimes cause problems between the two countries, they are one of the factors that lead to beneficial cooperation and mutual benefit.

The article provides extensive information about the role of many states in the development of all relations, mainly political relations, between the United States and the People's Republic of China against the backdrop of geopolitical changes in the world system after the end of the Cold War, especially near the end of the 20th century and the beginning of the 21st century. At the same time, the special weight of the factors of North Korea and Taiwan in the formation and dynamic development of bilateral relations has been studied here in detail.